

Судова медицина: підручник для ВНЗ

Видання друге, перероблене та доповнене

У підручнику на сучасному науковому та педагогічному рівні викладено повний курс судової медицини. Надана сучасна інформація щодо правових та організаційних основ судово-медичної служби та загальні дані про діяльність судових експертів. Надана інформація, яка дозволить визначити ознаки впливу на організм або труп певних чинників, вирішити питання про механізм утворення, зажиттєвість і давність ушкодження, причину смерті, тяжкість тілесного ушкодження тощо.

Розглянуто питання дослідження та експертизи речових доказів з слідами біологічних об'єктів та типові помилки судово-медичних експертів. Розставлені акценти щодо використання судово-медичних даних працівниками органів внутрішніх справ, слідчими, суддями, працівниками прокуратури та адвокатури.

Видання розраховане на курсантів вищих навчальних закладів МВС України, студентів юридичних вищих навчальних закладів, студентів вищих медичних навчальних закладів, судово-медичних експертів, лікарів-експертів та юристів.

**Герасименко О.І., Антонов А.Г.,
Комісарова Н.О., Комісаров М.Л.**

СУДОВА МЕДИЦИНА

Підручник

**За загальною редакцією
професора Герасименка О.І.**

***Затверджено
Міністерством освіти і науки України***

***Видання друге,
перероблене та доповнене***

**Київ - КНТ
2023**

УДК 340.6(075)

ББК 58.1

Г 37

Герасименко О.І., Антонов А.Г., Комісарова Н.О., Комісаров М.Л. Судова медицина: підручник для ВНЗ // За заг. ред. Герасименка О.І.: Вид. друге, переробл. доповн. – К.: КНТ, 2023 – 500 с.

Автори:

Герасименко О.І. - завідувач кафедрою судової медицини та медичного законодавства Донецького національного медичного університету ім.Горького, доктор медичних наук, професор.

Антонов А.Г. - доцент кафедри судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат медичних наук, доцент.

Комісарова Н.О. - начальник кафедри судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент.

Комісаров М.Л. - заступник начальника факультета підготовки фахівців для експертно-криміналістичних та слідчих підрозділів Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент.

Рецензенти:

Білецька Г.А. – доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», кандидат медичних наук, доцент.

Гуров О.М. - завідувач кафедрою судово-медичної експертизи Харківської медичної академії післядипломної освіти МОЗ України, доктор медичних наук, професор.

Клименко Н.І. - професор кафедри судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, професор кафедри правосуддя Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, доктор юридичних наук, професор.

Міхайліченко Б.В. - завідувач кафедрою судової медицини Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця, доктор медичних наук, професор.

Мішалов В.Д. - завідувач кафедрою судової медицини Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П. Шупика МОЗ України, доктор медичних наук, професор.

ISBN 978-966-373-705-8

Відтворення підручника «Судова медицина» будь яким засобом (типографським, фотокопіювальним, лазерним друком, електронним та іншим) без письмової згоди авторів є порушенням авторських прав на інтелектуальну власність (ст. 51 КУпАП, ст. 176 КК України та ін.)

© О.І. Герасименко, А.Г. Антонов, Н.О. Комісарова, М.Л. Комісаров, 2023

© Оформлення та верстка КНТ, 2023

ЗМІСТ

	Стор.
Умовні позначення та скорочення	8
Переднє слово (Герасименко О.І., Антонов А.Г., Комісаров М.Л.) ...	9
Вступ (Герасименко О.І.)	11
Розділ I. Короткий виклад історії судової медицини та судової медичної експертизи (Герасименко О.І.)	11
Розділ II. Судова експертиза (Комісарова Н.О., Комісаров М.Л.).....	15
2.1. Загальні поняття	15
2.2. Суб'єкти судово-експертної діяльності	20
2.3. Види судових експертиз	28
2.4. Порядок призначення судової експертизи	32
2.5. Порядок виконання судової експертизи	42
Розділ III. Організаційно-правові засади судової медичної експертизи (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	46
3.1 Загальні засади	46
3.2 Правові засади судової медичної експертизи	48
3.3 Організаційні основи судової медичної експертизи	49
3.4 Участь лікаря спеціаліста галузі судової медицини (або іншого лікаря) в слідчих діях	49
3.5 Участь експерта в судовому засіданні	50
Розділ IV. Судово-медична експертиза ушкоджень, що заподіяні фізичними чинниками (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	51
4.1 Травма та травматизм	51
4.2 Засоби механічного травмування	53
4.3 Біомеханіка травми	55
4.4 Морфологія травми	56
4.5 Черепно-мозкова травма	85
4.6 Патологія внутрішніх органів, що виникає внаслідок травми	94
4.7 Зажиттєвість ушкодження	100
4.8 Давність заподіяння ушкодження	103
4.9 Послідовність заподіяння ушкоджень	105
4.10 Травма тупим твердим предметом	108
4.11 Тривале та позиційне здавлювання тіла	114
4.12 Ушкодження частинами тіла людини	114
4.13 Ушкодження тваринами	117
4.14 Ушкодження внаслідок падіння людини	117
4.15 Падіння на східцевому марші	121
4.16 Падіння в обмеженому просторі	123
4.17 Травма гострими предметами	123
4.18 Вогнестрільні ушкодження	143
4.19 Ушкодження внаслідок холостого пострілу	172
4.20 Сліди від дії вогнепальної зброї на особі, що стріляла,	172

та на присутніх	173
4.21 Вибухова травма	176
4.22 Ушкодження метальною зброєю	176
4.23 Ушкодження внаслідок дії високої температури	181
4.24 Ушкодження внаслідок дії низької температури	183
4.25 Електротравма	187
4.26 Баротравма	189
4.27 Загальні поняття про транспортну травму	191
4.28 Автомобільна травма	196
4.29 Мотоциклетна травма	197
4.30 Велосипедна травма	197
4.31 Рейкова травма	202
4.32 Тракторна травма	202
4.33 Авіаційна травма	204
4.34 Парашутна травма	204
4.35 Воднотранспортна травма	204
4.36 Водолазна травма	205
4.37 Гужова травма	205
4.38 Спортивна травма	205
4.39 Виробнича травма	206
Розділ V. Судово-медична експертиза гострого кисневого голодування (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	206
5.1 Механічна асфіксія (загальні питання)	209
5.2 Асфіксія странгуляційна	218
5.3 Сексуальна (автоеротична) асфіксія	218
5.4 Розп'яття	219
5.5 Смерть внаслідок підвішування догори ногами	219
5.6 Смерть від задушливого захоплення чи стиснення сонної артерії	219
5.7 Постстрангуляційна (постасфіксічна) хвороба	221
5.8 Задушення внаслідок закриття повітроносних шляхів сторонніми предметами	222
5.9 Асфіксія внаслідок стиснення (здавлення) грудей та живота	223
5.10 Утоплення	228
5.11 Асфіксія внаслідок перебування в обмеженому просторі	229
Розділ VI. Судово-медична експертиза ушкоджень, що заподіяні хімічними чинниками (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	229
6.1 Загальні питання судово-медичної токсикології	244
6.2 Гостре отруєння алкоголем та його сурогатами	247
6.3 Хронічне отруєння алкоголем та його сурогатами (алкоголізм) ...	248
6.4 Отруєння наркотиками та токсикантами	251
6.5 Загальна характеристика окремих отруйних речовин та ознаки отруєння ними	266
6.6 Гострі харчові отруєння та отруєння тваринними та рослинними отрутами	

Розділ VII. Судово-медична експертиза ушкоджень внаслідок дії радіоактивного опромінення, біологічних та інших чинників (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	270
7.1 Променеве (радіаційне) ушкодження	270
7.2 Ушкодження біологічними чинниками	271
7.3 Голодування та позбавлення води	272
7.4 Гостре фізичне перенапруження	274
7.5 Реанімаційна патологія	274
7.6 Дія газової зброї	275
7.7 Дія засобів не смертальної дії	276
7.8 Психічна травма	276
Розділ VIII. Судово-медична експертиза трупа (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	277
8.1 Танатологія	277
8.2 Причини та механізм смерті	282
8.3 Рефлекторна смерть	285
8.4 Раптова смерть дорослих осіб	285
8.5 Раптова смерть немовлят	290
8.6 Смерть в умовах неочевидності	291
8.7 Смерть у воді	291
8.8 Трупні зміни, пошкодження трупа та трансформація трупа	292
8.9 Консервувальні зміни трупа	300
8.10 Визначення давності настання смерті та давності поховання	302
8.11 Можливість самостійності дій смертельно поранених осіб	309
8.12 Огляд місця події та огляд трупа на місці виявлення його	313
8.13 Дослідження трупа	318
8.14 Додаткові методи дослідження під час експертизи трупа	321
8.15 Судово-медична експертиза трупа невідомої особи	323
8.16 Судово-медична експертиза розчленованого трупа	324
8.17 Судово-медична експертиза ексгумованого трупа	325
8.18 Судово-медична експертиза скелетованого трупа	328
8.19 Судово-медична експертиза масових поховань	330
8.20 Судово-медична експертиза у випадку масової загибелі людей	330
8.21 Судово-медична експертиза спаленого трупа	330
8.22 Судово-медична експертиза трупа плода або новонародженого...	331
Розділ IX. Судово-медична експертиза живих осіб (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	339
9.1 Загальні засади судово-медичної експертизи живих осіб	339
9.2 Визначення ступеня тяжкості тілесного ушкодження	343
9.3 Визначення ступеня втрати загальної працездатності	349
9.4 Судово-медична експертиза у випадках мордування, побиттів та му- чення	349
9.5 Судово-медична експертиза самоушкодження	350
9.6 Судово-медична експертиза стану здоров'я та удаваних хвороб ...	351

9.7 Судово-медична експертиза штучних хвороб	351
9.8 Судово-медична експертиза ушкоджень, що заподіяні під час скоєння сексуальних злочинів	352
9.9 Судово-медична експертиза алкогольного та наркотичного сп'яніння	356
9.10 Судово-медична експертиза слідів колишнього поранення	357
9.11 Судово-медична експертиза колишніх родів та колишньої вагітності ..	358
9.12 Визначення статі особи	360
9.13 Визначення віку особи	361
9.14 Визначення статеві зрілості, здатності до статевих зносин та плідної спроможності	365
9.15 Спірне материнство та батьківство	367
9.16 Визначення наявності факту зараження венеричними хворобами та СНІДом	369
Розділ X. Судово-медична експертиза речових доказів (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	370
10.1 Загальні поняття про речові докази	370
10.2 Загальні поняття про слід та слідоутворення	371
10.3 Сліди біологічного походження як речовий доказ	373
10.4 Судово-медичне дослідження слідів крові	374
10.4.1. Виявлення слідів крові та встановлення за ними окремих обставин скоєння злочину	375
10.4.2. Визначення наявності крові	378
10.4.3. Визначення видової належності крові	378
10.4.4. Визначення статеві належності крові	379
10.4.5. Диференціювання крові плода і дорослої людини	379
10.4.6. Можливості визначення частини тіла, з якої відбулося кровотеча	380
10.4.7. Визначення давності утворення плям крові	380
10.4.8. Визначення за плямами крові кількості рідкої крові, якою вони утворені	380
10.4.9. Визначення вагітності за слідами крові	380
10.4.10. Визначення походження крові від живої людини або від трупа	381
10.4.11. Загальна характеристика слідів крові	381
10.4.12. Елементарні сліди крові	382
10.4.13. Складні сліди крові	383
10.4.14. Характеристика окремих видів слідів крові	385
10.4.15. Встановлення або виключення походження крові від конкретної людини	391
10.4.16. Судово-медичне дослідження рідкої крові	391
10.4.17. Інерційна деформація слідів крові	391
10.5 Сучасні методи судово-медичної експертизи слідів біологічного походження	392
10.6 Медико-криміналістична експертиза	400
10.7 Загальні поняття про ототожнення (ідентифікацію)	402

10.8 Ідентифікація знарядь травми	403
10.9 Ідентифікаційне дослідження за слідами рухових реакцій	405
10.10 Ототожнення особи невідомої людини	407
Розділ XI. Судово-медична експертиза у випадках надзвичайних ситуацій (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	410
Розділ XII. Судово-медична експертиза за матеріалами слідчих та судових справ (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	411
Розділ XIII. Судово-медична експертиза у випадках професійних правопорушень медичних працівників (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	411
Розділ XIV. Оформлення результатів судово-медичної експертизи (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	414
15.1 Причинність (причинно-наслідковий зв'язок), судово-медичний діагноз	414
15.2 Судово-медична документація	415
Розділ XV. Судово-медичні помилки (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	419
Розділ XVI. Основи судової психіатрії (Герасименко О.І., Антонов А.Г.)	422
16.1. Визначення судової психіатрії	422
16.2. Предмет і завдання судової психіатрії	423
16.3. Виконання судово-психіатричної експертизи	423
16.4. Судово-сексологічна експертиза	424
16.5. Поняття про психічні розлади	425
16.6. Основні психіатричні симптоми	426
16.7. Основні психіатричні синдроми	440
16.8. Шизофренія	451
16.9. Завдання судово-психіатричної експертизи в кримінальному процесі. Поняття про неосудність	454
16.10. Поняття про примусові заходи медичного характеру	456
16.11. Завдання судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі. Поняття про недієздатність	458
16.12. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи	460
16.13. Судово-психіатрична оцінка певних психіатричних розладів	464
16.14. Акт судово-психіатричної експертизи як джерело судових доказів. Процесуальні вимоги до оформлення акту судово-психіатричної експертизи	467
16.15. Основні розділи експертного висновку, вимоги до їх змісту.....	472
16.16. Критерії оцінки акту судово-психіатричної експертизи судово-слідчими органами	474
Список літератури	477

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ТА СКОРОЧЕННЯ

АН – Академія наук	мл – мілі літр
АТ – артеріальний тиск	мм.рт.ст. – міліметрів ртутного стовп- чика
атм – атмосфера	МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
біол. – біологічний	напр. – наприклад
букв. – буквальний	Н – ньютон
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я	нм – нанометрів
ВР – вибухова речовина	об.% – об'ємних відсотків
г – грам	об/хв – обертів на хвилину
ГДК – гранично допустима концент- рація	‰ – проміле
год. – година	РАГС – реєстрація актів громадянсь- кого стану
див. – дивись	с – секунда
DL ₅₀ – доза летальна для 50%	см – сантиметр
ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота	ст. – ступінь
ін. – інший	суд.-мед. – судово-медичний
ІЧ – інфрачервоний	суд.-токс. – судово-токсикологічний
кг – кілограм	суд.-хім. – судово-хімічний
КК – Кримінальний кодекс	т.зв. – так званий
км/год – кілометрів на годину	т.п. – тому подібний
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс	у т.ч. – у тому числі
л – літр	УФ – ультрафіолетовий
м – метр	фіз.-хім. – фізико-хімічний
мг – міліграм	хв. – хвилина
м ³ – метр кубічний	хім. – хімічний
міс. – місяць	ЦК – Цивільний кодекс
мкг/кг – мікрограм на кілограм	ц.н.с. – центральна нервова система
мкг/мл – мікрограм на мілілітр	ЦПК – Цивільно-процесуальний ко- декс
мкм – мікрон	
МКХ – Міжнародна класифікація хво- роб	

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Судова медична експертиза – складний багатоетапний процес, який вимагає від експерта не лише фахових знань, але й дотримання під час виконання її певного алгоритму, що дозволяє зробити обґрунтовані висновки. Але, треба зазначити, що будь яка експертиза є процесом співпраці експерта та особи, що призначила експертизу. Таким чином, знання правником основ судово-медичної експертизи дозволяє більш ефективно виконати ним певні слідчі дії (огляд трупа на місці події; виявити, вилучити та направити на дослідження речові докази; скласти у відповідності з обставинами випадку питання експертові тощо), адекватно оцінити висновки судово-медичної експертизи та більш ефективно використовувати досягнення сучасної судової медицини для розкриття злочинів. Підручник може бути корисним і пересічному громадянину, який через ряд обставин зазнав насильства, чи потрапив до певної складної соціальної ситуації.

Освітняська та практична значущість підручника полягає у тому, що вперше за останні 20 років українською мовою видано підручник з судової медицини адаптований до вимог нового Кримінального процесуального кодексу України.

Надана сучасна інформація щодо правових та організаційних основ судово-медичної служби та загальні дані про діяльність судових експертів, інформація, яка дозволить визначити ознаки впливу на організм або труп певних чинників, вирішити питання про механізм утворення, зажиттєвість і давність ушкодження, причину смерті, тяжкість тілесного ушкодження тощо. Розглянуто питання дослідження та експертизи речових доказів зі слідами біологічного походження та типові помилки судово-медичних експертів. Розставлені акценти щодо використання судово-медичних даних працівниками органів внутрішніх справ, слідчими, суддями, працівниками прокуратури та адвокатури.

Відомо, що дуже важливим в юридичній практиці, зокрема в слідчій діяльності, є взаємодія з судово-медичними експертами. Така взаємодія починається з формування питань слідчого до судово-медичного експерта. Практичний досвід судово-медичної експертної роботи свідчить про те, що цей етап має певні складнощі для юристів. Врахувавши ці аспекти в підручнику наводяться типові питання слідчого до судово-медичного експерта окремо за кожним різновидом ушкоджень та за різними обставинами розслідування справи. Автори вважають, що саме тезисне надання цих питань дає можливість слідчому реалізувати творчий підхід при призначенні експертизи з оглядом на особливості справи, що знаходиться в його провадженні.

Додатково, автори наводять матеріали з питань судової психіатрії, яка є окремим класом експертних досліджень, але в більшості юридичних вищих навчальних закладів України вивчається разом із судовою медициною в складі навчальної дисципліни «Судова медицина та психіатрія».

Авторський колектив підручника об'єднав творчі зусилля завідувача кафедри судової медицини та медичного законодавства Донецького національного медичного університету ім. М. Горького, доктора медичних наук, професора Герасименка О.І., чий стаж судово-медичної експертної роботи налічує кілька десяти-

річ та працівників Донецького юридичного інституту МВС України, доцента кафедри судових експертиз, кандидата медичних наук Антонова А.Г., начальника кафедри судових експертиз, доцента, кандидата юридичних наук Комісарової Н.О., та заступника начальника факультета підготовки фахівців для експертно-криміналістичних та слідчих підрозділів, доцента, кандидата юридичних наук Комісарова М.Л. , які також мають значний досвід практичної експертної роботи. Спільна робота вчених медичного та юридичного профілів дала можливість скласти підручник який відповідає потребам юристів, з огляду на повноту викладення судової медицини у поєднанні з основами судової психіатрії в площині потреб навчання та практичної роботи.

Викладений матеріал ґрунтується на наукових працях провідних фахівців галузі судової медицини України, Росії та інших країн.

Автори висловлюють щире подяку рецензентам підручника за плідну співпрацю.

Автори

ВСТУП

Докази в кримінальних справах – фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку органи дізнання, слідчий і суд визначають наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюють: показаннями свідків, підозрюваного, обвинувачуваного, висновками експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій та іншими документами.

Доцільною буде заувага про відмінність між поняттями судова медицина та судова медична експертиза.

Судова медицина це медична наука, що являє собою сукупність знань та спеціальних методів дослідження, які використовуються для вирішення конкретних експертних завдань та питань медико-біологічного характеру, що виникають у діяльності правоохоронних органів. Судова медицина містить процесуально-організаційний розділ та розділи, що визначають зміст судової медицини як науки: судово-медична танатологія; судово-медична травматологія, предметом якої є діагностика ушкоджень та визначення механізмів їх виникнення; дослідження гіпоксичних станів асфіксії – їх причин, морфологічних проявів та способів діагностики; дія критичних температур, електрики та променевої енергії, баротравми, судово-медична токсикологія; судово-медичне акушерство та гінекологія, що вивчають питання, пов'язані з експертизою спірних статевих станів або зі статевими злочинами; дослідження речових доказів, у т.ч. опрацювання лабораторних методів дослідження об'єктів біологічного походження. Суміжними із криміналістикою є питання ідентифікації особи, знярядь травми за характером ушкоджень тощо.

Судова медична експертиза – безпосереднє використання накопичених судовою медициною знань у слідчій та судовій практиці під час виконання експертизи трупів, потерпілих, звинувачуваних та інших осіб, речових доказів, а також експертизи за матеріалами слідчих справа та медичними документами.

Розділ І. КОРОТКИЙ ВИКЛАД ІСТОРІЇ СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ ТА СУДОВОЇ МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Історичний розвиток адміністративно-судової практики вимагав залучення досвідчених осіб до розслідування та розгляду справ, які вимагали спеціальних медичних знань.

Уже в найдавніших законодавствах Стародавнього Риму, в Древній Греції, Індії та Китаї, зокрема, в манускриптах індусів (Аюр-Веда, 600 років до н.е.) та в книгах Мойсея, трапляються визначення судово-медичного характеру.

У Римі ще до Різдва Хрестового в справах про вагітність, пологи чи аборт давали відповідні роз'яснення «баби-пупорізки». Відомо, що під час розслідування вбивства Юлія Цезаря (44 р. до н.е.), лікар Антісій виявив 23 рани, одну з яких він

Книги, які можуть вас зацікавити

Судова медицина.
Навчальний посібник

Основи домедичної
допомоги. Підручник

Судова медицина та
психіатрія

Криміналістика.
Підручник

Закон України "Про
адвокатуру та
адвокатську
діяльність"

Кримінальний кодекс
України. Алерта

Перейти до галузі права
Медичне право

Перейти на сайт →